

Nytt i privatretten

Utgitt av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo

Nyhetsbrev for informasjon på det privatrettslige området. Nr. 4/2002

KONTRAKTSRETT

OBLIGASJONSRETT

Ny lov om forbrukerkjøp

1. Innledning

Lov om forbrukerkjøp av 21. juni 2002 nr. 34 trådte i kraft 1. juli 2002. Ved denne loven er parlaments- og rådsdirektiv 1999/44/EF av 25. mai 1999 om visse sider ved forbrukerkjøp og tilknyttede garantier gjennomført i norsk rett. Loven innebærer samtidig avslutningen av det arbeidet med en egen forbrukerkjøpslov som ble satt i gang ved oppnevningen av Forbrukerkjøp-utvalget i 1989. Utvalgets innstilling er trykket som NOU 1993:27.

Forbrukerkjøpsloven er forutsatt å være like uttømmende og fullstendig som den alminnelige kjøpsloven av 1988. Forbrukerkjøps-

loven inneholder riktignok i §§ 35, 55 og 60 noen få henvisninger til kjøpsloven. Men det er ikke lagt opp til at forbrukerkjøpsloven skal suppleres av kjøpsloven på andre områder enn de som omfattes av de uttrykkelige henvisningene.

Forbrukerkjøp faller nå altså utenfor den alminnelige kjøpsloven. Alle særregler om forbrukerkjøp som tidligere fantes i kjøpsloven, er opphevet. For øvrig består loven som før.

Forbrukerkjøpsloven kan ikke fravikes ved avtale til skade for forbrukeren, se § 3.

Loven inneholder flere nye regler til beskyttelse av forbrukeren, sammenlignet med kjøpsloven av 1988. Bare noen av de mest sentrale kan kommenteres her. Under 2 redegjøres det for lovens forbrukerbegrep. Her berøres også samtidige endringer av forbrukerdefinisjoner i andre lover. Under 3 pekes det på noen nye regler av betydning for mangelsvurderingen. Under 4 kommenteres reglene om reklamasjon over mangler, og det pekes på en «mismatch» som er oppstått i forholdet mellom reklamasjon og foreldelse. Under 5 omtales de nye reglene om forbrukerens rett til å velge mellom reparasjon eller omlevering når varen har mangel, samt lovens begrensning i antall forsøk som selgeren har til å avhjelpe mangel (reparasjon eller omlevering). Vilkaene for hevning og erstatning ved mangler er endret, se nedenfor under 6 og 7. Lovens regler om avbestilling og bytterett omtales under 8 og 9.

2. Forbruker og forbrukerkjøp. Endringer i andre lover

Loven gjelder forbrukerkjøp, se § 1 første ledd. Forbrukerkjøp defineres i § 1 annet ledd som «salg av ting til en forbruker når selgeren eller selgerens representant opptrer i næringsvirksomhet». Med forbruker menes ifølge § 1 tredje ledd «fysisk person som ikke hovedsakelig handler som ledd i næringsvirksomhet». Denne definisjonen av forbruker og forbrukerkjøp bygger på definisjonen i flere EU-direktiver om forbrukervern, herunder direktiv 1999/44/EF.

Ved vedtakelsen av forbrukerkjøpsloven benyttet lovgiver anledningen til å rydde opp i forbrukerdefinisjoner flere steder i kontraktslovgivningen. Mens definisjonen av forbrukerkontrakter tidligere gjerne var formulert slik at det måtte dreie seg om kontrahering av en ytelse til personlig formål for kjøper, oppdragsgiver mv., er avgrensningen nå slik at det ikke må dreie seg om en transaksjon som hovedsakelig er ledd i vedkommendes næringsvirksomhet. Realitetsforskjellen er ikke stor. Men spørsmålet kan stilles om kjøp med sikte på utleie eller som spekulasjon nå er forbrukerkjøp. Spørsmålet kan ha en viss interesse i forhold til forbrukerkjøpsloven. Men det har større interesse i forhold til avhendingslova og – særlig – bustadoppføringslova. I proposisjonen til forbrukerkjøpsloven heter det om direktivet at «en fysisk person som kjøper en gjenstand med investeringsformål regnes som forbruker, så lenge han eller hun ikke kan sies å gjøre dette som ledd i sin yrkes- eller forretningsvirksomhet» (Ot. prp. nr. 44 (2001–2002) s. 33 første spalte). Betyr dette at kjøp av bolig (f.eks. leilighet) med sikte på

Innhold nr. 4:

Kontraksrett	s. 1
Obligasjonsrett	s. 1
Erstatningsrett	s. 4
Forsikringsrett	s. 5
Selskapsrett	s. 7
Immaterialrett	s. 8
Opphavsrett	s. 9
Patentrett	s. 10
Varemerkerett	s. 10
Designrett	s. 13
Tingsrett	s. 14
Arverett	s. 15
Internasjonal privatrett	s. 16

e-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

utleie og/eller spekulasjon nå er forbrukerkjøp i forhold til de nye definisjoner i avhendingsl. § 1-2 og bustadoppføringsl. § 2 første ledd, så lenge utleie- eller spekulasjonsvirksomheten ikke har et slikt omfang at den kan betegnes som næringsvirksomhet?

Bare fysiske personer kan være forbrukere, ikke juridiske personer (sammenslutninger) som f.eks. foreninger og borettslag.

3. Mangelsvurderingen

Ifølge § 16 første ledd b) har tingen mangel dersom selgeren har forsømt å opplyse om forhold som han burde kjenne til, dersom forbrukeren hadde grunn til å regne med å få opplysningen og unnlåtelsen kan antas å ha virket inn på kjøpet. Regelen er strengere mot selgeren enn tilsvarende regler i andre lover, som knytter opplysningsplikten til forhold som vedkommende part «måtte» kjenne til (håndverker-tjenestel. § 19, avhendingsl. § 3-7, bustadoppføringsl. § 26).

Ifølge § 18 annet ledd er det presumpsjon for mangel ved feil eller funksjonssvikt som viser seg innen seks måneder etter leveringen av varen.

4. Reklamasjon

Reklamasjon må ifølge § 27 første ledd første punktum skje innen rimelig tid etter at mangelen ble eller burde ha blitt oppdaget. Etter § 27 annet ledd er lengstefristen to år fra overtakelsen, eller fem år dersom tingen eller deler av den ved vanlig bruk er ment å være vesentlig lengre enn to år. Så langt er reglene i samsvar med kjøpsl. § 32, slik denne lød før endringen ved vedtakelsen av forbrukerkjøpsloven.

Men § 27 første ledd har også, som følge av et krav i direktivet, en regel om at fristen etter første ledd aldri kan være kortere enn to måneder regnet fra det tidspunkt da forbrukeren virkelig oppdaget mangelen. At forbrukeren burde ha oppdaget mangelen tidligere, er ikke relevant i forhold til minstefristen på to måneder. Her har vi et problem i forholdet til foreldelsesloven av 1979. Foreldelsesfristen for krav som følge av mangler er normalt tre år fra leveringen av varen, jf. foreldelsesl. §§ 2 og 3 nr. 2. Dersom

mangelen hverken ble eller burde ha blitt oppdaget før det var gått mer enn to år, vil forbrukeren ha krav på tilleggsfrist på inntil ett år i medhold av § 10. Denne tilleggsfristen starter å løpe når forbrukeren burde ha skaffet seg kunnskap om sitt krav, dvs. når mangelen burde ha vært oppdaget. For varer med lengstefrist for reklamasjon på fem år, vil derfor krav som følge av mangel kunne være foreldet før tomånedersfristen i forbrukerkjøpsl. § 27 første ledd starter å løpe (eventuelt før den løper ut). Denne manglende harmoni mellom de to lovene er ikke omtalt i forbrukerkjøpslovens forarbeider.

5. Reparasjon og omlevering ved mangler

Mens selgeren ifølge kjøpsl. § 36 har en defensiv rett til å velge mellom reparasjon og omlevering når varen har mangel, inneholder forbrukerkjøpsl. § 29 første ledd første punktum en regel om at det er forbrukeren som har denne valget. Krav på omlevering er ikke betinget av at mangelen er vesentlig. Unntak fra forbrukerens valget gjelder ifølge § 29 første ledd annet punktum dersom gjennomføring av forbrukerens valg er umulig eller volder selgeren urimelige kostnader. Ifølge § 29 tredje ledd har selgeren fortsatt defensiv rett til å tilby avhjelp (reparasjon eller omlevering) i tilfeller hvor forbrukeren i utgangspunktet krever noe annet (prisavslag, erstatning, hevning). Det følger av forarbeidene at forbrukerens valg mellom reparasjon eller omlevering skal gå foran selgerens valg også i slike tilfeller (Ot. prp. nr. 44 (2001–2002) s. 124 og 129).

Ifølge § 30 annet ledd er hovedregelen at selgeren ikke har rett til å foreta mer enn to forsøk på avhjelp (reparasjon og/eller omlevering) for samme mangel. Regelen innebærer at selgerens defensive rett til avhjelp som hovedregel er brukt opp etter to forsøk. Kjøperen kan da gjøre gjeldende andre krav (prisavslag, hevning, erstatning), dersom vilkårene for dette er oppfylt.

6. Hevning som følge av mangler
Vilkåret for hevning av kjøpet på grunn av mangler er justert fra et

krav om at mangelen utgjør vesentlig kontraktsbrudd (kjøpsl. § 39) til et krav om at mangelen ikke må være uvesentlig (forbrukerkjøpsl. § 32).

7. Erstatning som følge av mangler
Kontrollansvaret for mangel etter kjøpsl. § 40, jf. § 27 er erstattet av et rent objektivt ansvar etter forbrukerkjøpsl. § 33. Det skiller ikke mellom direkte og indirekte tap.

8. Avbestilling

Forbrukeren har i medhold av § 41 en alminnelig rett til å avbestille varen før levering. Selgeren har i så fall krav på erstatning for sitt tap, utmålt etter lovens vanlige regler om erstatning ved kontraktsbrudd.

9. Bytterett

Forbrukerens rett til å bytte varer som allerede er levert, har lenge vært en varm potet i forbrukerretten. Det har vært gjort gjeldende forskjellige oppfatninger om grensen mellom forbrukerens rettigheter på dette området (rett til å bytte mot ny vare eller tilgodelapp) og kulanse i handelslivet uten noen egentlig rettighet for forbrukeren. Også vilkårene for en eventuell bytterett (basert på generelle regler eller på avtale i det enkelte tilfellet) har vært diskutert, herunder spørsmålet om hvilken pris forbrukeren skal godskrives når en vare som er kjøpt til full pris, selges til redusert pris når forbrukeren kommer tilbake for å bytte den. Etter en omfattende diskusjon under lovforberedelsen ble resultatet ganske lite oppsiktsvekkende. Ifølge § 42 tredje ledd har forbrukeren bytterett dersom dette er avtalt eller følger av «alminnelige rettsregler».

Trygve Bergsåker

Betalingskort. Kortholders ansvar ved misbruk. Grensen mot grov uaktsomhet

Kortbruk ved betalingstransaksjoner er etter hvert blitt meget omfattende, og det er neppe overraskende at det skjer et visst misbruk etter tyveri av kort. I henhold til finansavtaleloven § 35 (2) er kontohaveren ansvarlig med inntil kr 8000 for tap som skyldes andres urettmessige bruk av betalingskort dersom kontohaveren ved grov uaktsomhet

har muliggjort misbruket. Bankklagenemnda har etter hvert en omfattende praksis knyttet til spørsmålet om oppbevaring sammen av kort og en nedtegnet kode i kamuflert form, kan regnes som grovt uaktsomt. Spørsmålet er ikke upraktisk; en rekke kortholdere synes å føle behov for å kunne støtte seg på slike nedtegnelser til hjelp for hukommelsen. Enda problemet var vel kjent da finansavtaleloven ble vedtatt, gir verken loven eller forarbeidene videre veiledning. Og det har til nå ikke vært mulig å få en prinsipiell avklaring i Høyesterett av hvilke elementer som skal kjennetegne grov uaktsomhet på dette området, samt retningslinjer for hvordan grensen nærmere skal trekkes.

I en enstemmig avgjørelse har Bankklagenemnda i BKN 2002-077 formulert en del prinsipielle synspunkter om grov uaktsomhet ved kortbruk. Uttalelsen er delvis foranlediget av Borgarting lagmannsretts dom av 17. juni 2002 (ankesak 01-01419 A/01) der lagmannsretten kom til et annet resultat enn et flertall i Bankklagenemnda hadde kommet til ved nemndas behandling av den samme klagesak.

I BKN 2002-077 var saksforholdet at kortholder, som var 84 år, ble frastjålet lommebok med betalingskort, enten i trengselen på bussholdeplassen eller på en kafé for eldre. Koden var kamuflert i et reelt telefonnummer til et transportselskap, og notert på en lapp som ble oppbevart i lommeboken. Kortet ble misbrukt for kr 8000 ved minibankuttak. Bankklagenemnda uttalte:

«Kortholder, som da var 84 år gammel, ble frastjålet sin lommebok, enten fra «Eldres Kafé» i ... [by] eller i trengselen på bussholdeplassen utenfor domkirken. I lommeboken lå det aktuelle betalingskortet. Kortholder har videre opplyst at hun i et såkalt «hemmelig rom» i lommeboken oppbevarte en lapp, hvor PIN-koden var kamuflert i et telefonnummer. Nummeret skal ha vært et reelt telefonnummer til et selskap. Kortholder hadde skrevet et personnavn foran telefonnummeret.

Bankklagenemnda vil som i tidligere liknende saker bemerke at kortholder ved å oppbevare koden i lommeboken sammen med kortet,

nok har opptrådt på en måte som gir grunn for en viss bebreidelse, selv om koden ble forsøkt gjemt i et «hemmelig rom». Den som tilegnet seg lommeboken kom samtidig i besittelse av koden, som i kamuflert form var nedtegnet på den løse lappen. Når det ligger en lapp med noterte tall sammen med betalingskort i lommeboken er det nærliggende for uvedkommende å tro at det er tall med tilknytning til kortene som er notert. På den annen side har kortholder forsøkt å kamuflere koden på en måte som mange synes å anta er tilstrekkelig, og dermed forsvarlig. Nemnda viser på dette punkt til at det ikke var noe på lappen som indikerte at dette var en kode, så som eksempelvis forbokstaver/initialer til banken eller korttypen. Koden var kamuflert i et reelt telefonnummer til en transportsentral som det hensett til kortholders alder kunne fremstå som naturlig å ha lett tilgjengelig.

I anledning den foreliggende sak, har banken anført at kortholder spesielt er advart mot at koden nedtegnes i for eksempel telefonnummer. Bankklagenemnda vil til dette bemerke at banken tilbyr betalingskortsystemet til i utgangspunktet alle kundegrupper, også eldre mennesker. Nemnda legger til grunn at det bak dette ligger en bevisst strategi fra bankens side bl.a. med tanke på inntjening, men at man er innforstått med at dette systemet også kan medføre visse kostnader. Nemnda antar at det fremstår som mindre realistisk å kreve at enhver kunde skal huske sine PIN-koder helt utenat, og at man derfor må akseptere en eller annen form for kamuflering. Banken kan ikke ses å ha gitt noen særlig veiledning om hvilken kamufleringsmåte som eventuelt kan benyttes.

Når det gjelder praksis i andre land det synes naturlig å sammenlikne seg med, har Pengeinstituttankenævnet i Danmark i sak 51/2001 med henvisning til «fast praksis lagt til grunn at uforsiktig omgang med PIN-koden, eksempelvis oppbevaring av koden i kamuflert form sammen med betalingskortet, ikke i sig selv kan anses for en groft uforsvarlig adfærd, og at den udvidede hæftelse således forudsætter, at der er udvist

uagtsomhed så vel i forbindelse med kortets bortkomst som med hensyn til omgangen med koden.» I den konkrete sak var det «ikke grunnlag for at fastslå at K (kortholder) har udvist uagtsomhed i forbindelse med tyveriet af hans pung indeholdende bl.a. hans hævekort og hans VisaDankort, og den omstændighed at K har udvist let-sindighed ved i pungen tillige at opbevare en seddel, på hvilken koderne var noteret kamufleret som et telefonnummer, kan» ikke medføre utvidet ansvar for kortholder.

Når det gjelder spørsmålet om grov uaktsomhet, legger Bankklagenemnda til grunn at det må foretas en konkret og subjektiv vurdering, hvor kortholders så vidt høye alder som 84 år inngår i vurderingen. Nemnda finner etter en helhetsvurdering at det ikke er grunnlag for sterke bebreidelser mot kortholder for hennes nedtegning av PIN-koden samt oppbevaring av kort og kode, jf. Rt 1970 s. 1235. Nemnda har derfor kommet til at kortholder ikke har muliggjort misbruket ved grov uaktsomhet. Hennes ansvar er således begrenset til en egenandel på kr 800, jf. finansavtaleloven § 35 (1).

Nemnda bemerker avslutningsvis at Borgarting lagmannsretts dom av 17. juni 2002 er bygget på så konkrete forhold at den ikke gir særlig veiledning for det generelle spørsmål om grov uaktsomhet fra kortholders side.

Uttalelsen er enstemmig.»

Banken har senere gitt tilbakemelding om at nemndas avgjørelse ikke vil bli fulgt. Banken mener at spørsmålet om grov uaktsomhet er løst ved den før nevnte dom av Borgarting lagmannsrett. I lagmannsrettens dom heter at det kortholder «skrev ... ned begge PIN-kodene på en lapp som hun la i sin pengebok der hun også oppbevarte kortene. Kodene ble riktignok søkt kamuflert som telefonnumre, men de telefonnumrene som ble valgt gjorde det meget enkelt å avdekke kamuflasjen, bl.a. ved at begge telefonnumrene sluttet på 00, mens de første sifrene var henholdsvis 22 og 55. Visakoden var dessuten inn-tatt i det telefonnummeret som angivelig gjaldt «Victor». [Kortholder] har forklart at «Eva»

stod for Eurocard, som hun hadde hatt før hun fikk MasterCard. Selv om det også lå andre papirlapper med telefonnumre i pengeboken, må det ha vært nærliggende for en utenforstående å fatte mistanke til de to telefonnumrene og at de fire midterste sifrene kunne inneholde kortkodene. Den omstendighet at det første kortmisbruket skjedde bare noen minutter etter at vesken ble stjålet viser også at tyven ikke har hatt problemer med å avdekke kamouflasjen.

Etter lagmannsrettens oppfatning må [kortholders] handlemåte, ved at hun skrev ned begge kortenes PIN-koder på samme papirlapp i en så dårlig kamuflert form som den nevnte og ved at hun oppbevarte lappen i pengeboken sammen med bankkortene, der de ble værende også etter at hun kom tilbake fra sin utenlandsreise, klart karakteriseres som grovt uaktsom. Ved bedømmelsen av uaktsomhetens grovhet har lagmannsretten tatt hensyn til at banken hadde sendt sine kortkunder advarsel både i 1998 og i 1999 mot kamouflasje av PIN-koder i form av telefonnummer. Selv om [kortholder] i sin pengebok hadde fire–fem andre liknende papirlapper med oppskrevne reelle telefonnumre, var forsøket på kamouflasje så dårlig og gjennomskuelig at hun sterkt må bebreides både for denne måten å skrive kodene ned på og ikke minst at hun lot papirlappen bli liggende i samme pengebok som kortene.»

Høyesteretts kjæremålsutvalg nektet anke fremmet i saken, jf. tvistemålsloven § 373 tredje ledd nr. 1. Selv om det kan ligge et signal i dette utover at bedømmelsen er konkret forankret i et bevisfaktum, hadde det vært behov for en avklaring. Det synes heller ikke bankene imellom å være noen sammenfallende oppfatning av hvordan grensen for grov uaktsomhet skal trekkes. Ettersom spørsmålene angår mange nordmenn, sakene har mange innbyrdes fellestrekk og Forbrukerrådet ved å erklære hjelpeintervensjon hadde signalisert at sakskomplekset har generell forbrukerpolitisk interesse, ville det vært ønskelig at Høyesterett hadde behandlet anken og formulert generelle prinsipper for terskelen for grov uaktsomhet på dette området.

Situasjonen i dag, der de fleste banker følger nemndas praksis, mens enkelte påberoper Borgarting lagmannsretts dom som avgjørende for samtlige kortsaker av denne type, er ikke tilfredsstillende.

Viggo Hagstrøm

ERSTATNINGSRETT

Rt. 2002 s. 673 – «Engevolddommen». Tap av forsørger – erstatningsutmåling når den andre av foreldrene overtar omsorgen for barnet

Saken gjaldt erstatning for tap av forsørger etter at mor, som var eneforsørger, omkom ved en bilulykke. Dommen inneholder flere synspunkter av prinsipiell interesse for spørsmålet om den forsørgelse barnet får av en annen, skal redusere erstatningskravet.

Moren omkom ved en bilulykke da barnet var to år. Hun hadde alene foreldreansvaret, og var eneforsørger. Hun hadde vært uføretrygdet i flere år. Mor og barn bodde hos morens mor. Etter ulykken fortsatte barnet å bo hos sin mormor, som var langtidssykemeldt og som senere ble uføretrygdet. Hun ble et par måneder etter ulykken tilkjent foreldreansvaret for barnet.

Barnets far levde av sosialstøtte, og betalte ikke bidrag til barnet, som kun mottok forskuddet («minstebidraget») etter forskotteringsloven. Da mormor ikke lenger maktet å ha omsorgen for barnet, ble det for en overgangsperiode overført til far, som senere fikk foreldreansvaret til det. Faren hadde på dette tidspunkt en samboer.

Bilens trafikksikrer, Storebrand, hevdet at erstatningens størrelse måtte utmåles under hensyn til at barnet først hadde bodd fire år hos mormor, og nå bodde hos far, som hadde overtatt (delvis) forsørgelsen av det. Han trådte (delvis) inn i mors sted. Storebrands syn var følgelig at det var differansen mellom opprinnelig og ny forsørgers innsats som var gjenstand for erstatning. For den periode barnet bodde hos mormor, forelå det derfor ikke noe forsørgertap: «A fortsatte å bo hos mormor. Dermed var det ingen faste kostnader å betale. De offentli-

ge ytelser A oppnådde, var mer enn tilstrekkelige til å betale for bortfallet av mors økonomiske forsørging. Mormors arbeid og omsorg i hjemmet tilsvarte det arbeid mor tidligere hadde utført.»

Etter flyttingen til faren hevdet Storebrand at A «[er] like godt sikret, og det eksisterer intet differansetap her. Far hadde spilt en helt ubetydelig rolle i As liv tidligere. Nå har han gått inn i mors sted. Derimot aksepterer Storebrand at det er en differanse i forhold til kontantdelen av As forsørging mens mor levde. Det aksepteres at far ikke kan bidra økonomisk til As forsørging ved de sosialbidrag han oppbærer. Videre aksepteres at boforholdene hos far er slik at 10 000 kroner pr. år av de tidligere faste omkostninger bør sees som et nødvendig bidrag for at kvaliteten av forsørgelsen skal beholdes. As ytelser fra det offentlige reduseres med ca. 20 000 kroner pr. år. Etter Storebrands beregninger gir dette et samlet årlig erstatningsmessig tap på ca. 16 700 kroner».

Storebrand fikk ikke medhold i dette synet i noen av instansene. Førstvoterende i Høyesterett, dommer Oftedal Broch, tok utgangspunkt i ordlyden i skl. 3-4, og uttalte: «Etter denne bestemmelsen kan det slik jeg ser det, ikke være tvilsomt at A har krav på erstatning for det tap han lider ved at den forsørging hans mor faktisk ytet, bortfalt ved hennes død. Bestemmelsens første ledd knytter stillingen som erstatningsberettiget til den faktiske forsørging ved dødsfallet. Utgangspunktet for erstatningens utmåling er gitt i annet ledd, der det heter at erstatningen fastsettes «under hensyn til forsørgingens omfang ...». B var As eneforsørger. Annet ledd begrenser erstatningen ved henvisning til «den etterlattes muligheter for selv å bidra til sin forsørging». Denne ordlyden trekker i retning av at *andres forsørging* av den etterlatte ikke skal komme til fradrag.» Etter en visitt innom motivene, som ikke uttaler seg om en annens forsørgelse skal gå i fradrag i erstatningen, følger et lengre sitat fra min *Lærebok i erstatningsrett*, 4. utg. 1999 s. 470–471, som innledes slik: «Når det er tale om et barns krav på erstatning for tap av forsørger, står

det for meg som enda vanskeligere enn for ektefellen å godta en ny, faktisk forsørgelse som bortfallsgrunn for erstatningen». Etter en henvisning til Nygaard: *Skade og ansvar*, 5. utg. 2000, uttaler førstvoterende: «Etter min mening synes regelen om at forsørging fra andre faller utenfor skadeoppgjøret, å ha gode grunner for seg. Etter skadeserstatningsloven § 3-4 er det den etterlatte som faktisk var forsørget av avdøde, som er gitt et krav på erstatning. Det å overta forsørgingen av et barn vil måtte medføre utgifter, men skadeserstatningsloven kan ikke oppfattes slik at den nye forsørger er gitt noe erstatningsrettslig vern. Dermed bør lovens ordning være – slik ordlyd og forarbeider tydelig peker i retning av – at barnet har erstatningskravet, og dermed settes i stand til å stille midler til disposisjon for den som overtar forsørgerrollen.»

På dette grunnlag ble Storebrands prinsipale anførsel ikke tatt til følge.

Her kan det være grunn til å feste seg ved to uttalelser:

For det første: Den nye forsørgers utgifter er ikke gitt erstatningsrettslig vern. De utgifter den nye forsørgeren har, og det arbeid som forsørgelsen innebærer, gir heller ikke noe regresskrav mot skadevolder, vedkommende trer heller ikke inn i skadelidtes krav mot skadevolder. Ellers ville den samme erstatningspost blitt utbetalt to ganger. Jeg legger i uttalelsen en bekreftelse på at tredjemanns tap som følge av en persons død, som overveiende hovedregel ikke er erstatningsrettslig vernet etter våre alminnelige erstatningsregler.

For det annet: Det legges stor vekt på at den etterlatte ved erstatningen for den bortfalte forsørgelse skal gis midler som kan stilles «til disposisjon for den som overtar forsørgerrollen». Dette må bety at erstatningen skal brukes til å dekke utgiftene til forsørgelsen, og at deres plassering i overformynderiet ikke skal medføre at det er midler igjen når barnet fyller 19 år.

Sakens annet hovedspørsmål var erstatningens utmåling etter at det var slått fast at ny forsørgelse ikke skulle få innflytelse på erstatningens størrelse. Det løste seg opp i to: Omfanget av morens forsørgelse

frem til hennes død, og den verdi forsørgelsen ville hatt for barnet i fremtiden. Ved siden av kontantbidrag og arbeid i hjemmet, ble også omsorgsarbeidet sett på som en viktig komponent i alle saker «som angår pleie, stell og oppfostring». Det var uenighet mellom partene om fordelingen av familiens kontantinntekter, verdien av mors arbeid i hjemmet og for hvor langt tidsrom forsørgertapet skal beregnes.

Verdien av omsorgsarbeidet, det vil si morens arbeid med barnet, ble satt til 50 000 kroner pr. år frem til barnet fylte tolv år, deretter ble det satt til 25 000 kroner frem til fylte 19 år. Av det disponible kontantbeløp (etter at faste utgifter ble betalt), ble barnets andel satt til 45 % – lagmannsretten hadde satt det til ca. 1/3.

Etter dette ble samlet erstatning satt til 1 462 000 kroner, etter en detaljert beregning av tapet i de ulike perioder som var relevante. For de fremtidige tapsposter ble skatteulempen satt til 12 %.

At en annen overtok forsørgelsen fikk således ingen innflytelse på utmålingen av forsørgertapet. Men at faren gikk inn i forsørgerrollen, fikk konsekvenser for ytelser fra det offentlige. Etter morens død fikk barnet barnepensjon, og dette fikk ikke mens mormoren hadde omsorgen noen betydning for hans sosialbidrag. Etter at faren overtok forsørgelsen, ble sosialbidraget redusert på grunn av barnepensjonen. Hertil kom at den ekstra barnetrygd som mor og mormor fikk som enslig forsørger falt bort idet faren hadde en samboer. Bortfall av ytelser som falt inn under «skal»-regelen førte således til et høyere erstatningsbeløp.

Det er mange refleksjoner som melder seg her. Jeg skal nevne tre: Hvis det blir slik at – som forutsatt i dommen – erstatningen brukes til å betale for barnets forsørgelse, kan det medføre at sosialbidraget til faren blir redusert. Skulle farens samboerforhold bli brakt til opphør, vil det igjen påløpe ekstra barnetrygd, idet han blir enslig forsørger. Han ville således da motta en ytelse som forsikringsselskapet allerede hadde dekket. Men hva hvis samboeren – som åpenbart må betraktes

som en delvis faktisk forsørger av barnet – skulle omkomme ved et erstatningsmessig forhold, har da barnet et krav mot skadevolderen for dette forsørgertapet?

Det ble fra Storebrands side reist spørsmål om reduksjon av erstatningsbeløpet etter «kan»-regelen i skl. § 3-1 tredje ledd siste punktum, for den forsørgelse barnet har fått. Førstvoterende la til grunn at faktisk forsørgelse ikke faller inn under «annen vesentlig økonomisk støtte», og at hjemmelen for reduksjon måtte være «forholdene ellers». For førstvoterende var det åpenbart «at vilkårene for avkortning her ikke foreligger».

Til dette vil jeg melde en viss forbauselse over at faktisk forsørgelse ikke anses som «økonomisk støtte», jf. «at med inntekt likestilles verdien av arbeid i hjemmet» og at «vilkårene» for avkortning ikke forelå; her er det neppe tale om vilkår. Avkortning «kan» finne sted. At avkortning ikke burde skje i det tilfelle som dette, synes imidlertid også jeg er «åpenbart». Men jeg har som mange vil være kjent med det syn at «kan»-regelen bør oppheves.

Peter Lødrup

FORSIKRINGSRETT

Ny litteratur

Ivan Sørensen: *Forsikringsret*, som utgis av Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, København, kom i en ny, tredje utgave våren 2002.

RG 2002 s. 151 Frostating. Kombinert forsikring. Svikaktig fremkallelse. Medforsikring

Lagmannsretten (LR) fant det bevist at forsikringstageren/sikrede, B, hadde forårsaket brann i sin og hustruen As felles bolig. Mellom partene i saken, A og B på den ene siden og forsikringsselskapet på den annen, var det enighet om at «den aktuelle enebolig tilhører det ekteskapelige felleseie mellom A og B og da med en rådighetsdel 50 % på hver», og denne enigheten la LR til grunn for sin avgjørelse. «Avtalen» må forstås slik at eienommen lå i sameie mellom A og B, med 50 % andel på hver av dem.

LR frifant forsikringselskapet for Bs krav med hjemmel i FAL § 4-9 første ledd første punktum. Benådningsbestemmelsen i annet punktum og tredje punktum, som henviser til FAL § 4-12, kom ikke til anvendelse, idet LR fant at B hadde utvist svik.

Når det gjaldt A, var hun å anse som medforsikret etter regelen i FAL § 7-1. Spørsmålet her var imidlertid om A måtte identifiseres med B, slik at hun ikke fikk noen bedre stilling enn det B hadde. Utgangspunktet i FAL § 7-3 første ledd er at det ikke kan skje identifikasjon mellom den medforsikrede og forsikringstageren ved et svikaktig fremkalt forsikringstilfelle fra forsikringstagerens side. Den medforsikrede har altså en selvstendig stilling i forhold til selskapet; han står ikke i forsikringstagerens sko.

FAL § 7-3 annet ledd, jf. § 4-11 annet ledd litra (b), gjør imidlertid unntak fra denne regelen for så vidt det er snakk om en medforsikret ektefelle. I slike tilfelle kan det avtales at selskapet bl.a. ved forsikring av bolig skal kunne påberope seg handlinger fra forsikringstager-ektefellen. Her hadde selskapet i forsikringsvilkårene benyttet seg av denne avtaleadgangen, og åpnet for reduksjon eller bortfall av den medforsikredes rett til forsikringserstatningen. Med hjemmel i vilkårsbestemmelsen nektet selskapet A enhver erstatning.

LR kom til at benådningsbestemmelsen i FAL § 4-12 i dette tilfelle måtte gis anvendelse. Bestemmelsen åpner for at det ved vurderingen av om en forsikringserstatning skal settes ned eller falle bort etter reglene i FAL kapittel 4, bl.a. ved forsikring av bolig skal tas hensyn til «hvilken virkning en avkortning vil få for sikrede og for andre personer som er økonomisk avhengige av sikrede». LR fant – «[e]tter en helhetlig bedømmelse av [A's] situasjon så vel økonomisk og sosialt og at hun overhodet ikke kan bebreides for det som har skjedd» – at hun hadde krav på uavkortet brannerstatning for sin «ideelle halvdel av eneboligen». LR nevner følgende momenter som åpenbart må ha spilt inn ved helhetsvurderingen: Familien AB hadde flyttet fra stedet, og hadde kjøpt seg ny

bolig i Ø. Den brannherjede boligen sto ubebodd og ureparert. Familien hadde en betydelig lånegjeld, kr 1,5 millioner, sikret i begge boliger. Samtidig hadde familien ordinære lønnsinntekter, og åpenbare vansker med å betjene gjelden. Det var to barn i ekteskapet, 11 og 16 år. B, som hadde fått ny jobb, hadde tidligere hatt et betydelig alkoholproblem, men hadde erkjent problemet og anså nå seg selv som en tørrlagt alkoholiker. At B etter LR's avgjørelse ikke ville ha krav på forsikringserstatning for sin ideelle del av boligen, ville økonomisk og derved sosialt ytterligere forverre situasjonen for A og de to barna, dersom hennes krav på erstatning også skulle falle bort.

Forarbeidene til FAL § 4-12 viser at bestemmelsen var ment å kodifisere vektleggingen av sosiale hensyn i Avkortningsnemndas praksis fra før FAL 1989. Det foreligger imidlertid forbausende lite praksis om bestemmelsen, både fra Avkortningsnemnda og fra domstolene.

FAL § 4-12 vil først og fremst ha betydning i forhold til *forsikringstageren/sikrede* selv, hvor denne har brutt opplysnings- og omsorgsplikter i henhold til FAL kapittel 4. Regelen supplerer da de skjønnsmessige avkortningsreglene vi finner i FAL § 4-2, § 4-8, § 4-9 og § 4-10, men åpner samtidig for revisjon av avtalefastsatt avkortning i situasjoner hvor de relevante lovbestemmelsene selv ikke gjør det, se FAL § 4-6 og § 4-7. Som dommen viser, vil forsikringstageren/sikrede ikke få glede av FAL § 4-12 hvor han har fremkalt forsikringstilfellet ved svik; det følger for så vidt av FAL § 4-9 første ledd. På den annen side: har forsikringstageren/sikrede forsettlig fremkalt forsikringstilfellet, kan det bli snakk om delvis erstatning med hjemmel i samme bestemmelse. Bestemmelsen er ikke godt formulert, men forutsetter trolig at slik delvis erstatning bare er aktuelt i FAL § 4-12-tilfellene. I AKN 1207 fant Avkortningsnemnda at forholdene i den konkrete sak likevel ikke tilsa noen form for erstatning til forsikringstageren/sikrede.

I forhold til *den medforsikrede* vil FAL § 4-12 normalt være uten betydning, hensett til at den medfor-

sikrede som nevnt har et selvstendig krav mot selskapet, og da uten avkortning. For en medforsikret ektefelle eller husstandsmedlem er bestemmelsen imidlertid – som dommen viser – av interesse, ettersom FAL § 7-3 annet ledd åpner for identifikasjon i disse tilfellene. Identifikasjonsreglene gjør at disse medforsikrede i prinsippet står i forsikringstagerens/sikredes «sko». Har forsikringstageren/sikrede derfor mistet sitt krav på grunn av svikaktig fremkallelse av forsikringstilfellet, jf. FAL § 7-1 første ledd første punktum, jf. annet punktum, skulle heller ikke den medforsikrede ektefellen/husstandsmedlemmet ha noe krav mot selskapet. Dommen legger opp til en annen løsning, men det er ingen holdepunkter for den i forarbeidene, og den må derfor etter min mening forkastes.

Har forsikringstageren/sikrede på den annen side forsettlig fremkalt forsikringstilfellet, kan det bli snakk om å gi den medforsikrede ektefellen/husstandsmedlemmet – på samme måte som forsikringstageren/sikrede – delvis erstatning for sin forsikringsmessige interesse, såfremt vi står overfor en FAL § 4-12-situasjon. Mer enn *delvis* erstatning kan det likevel ikke bli. *Rammen* for erstatningens størrelse må nemlig være gitt i FAL § 4-9 første ledd annet punktum. AKN 1207 (og for så vidt også dommen) må derfor være uriktig når den tilkjenner den medforsikrede ektefellen full erstatning. Nyansen full/delvis erstatning har kanskje liten praktisk betydning, men lovteksten indikerer iallfall at tilnærmet full erstatning heller vil være unntaket enn regelen.

Et vanskeligere spørsmål er om den medforsikrede ektefellen/husstandsmedlemmet står på egne ben når det gjelder *avveiningen* etter FAL § 4-12, eller om identifikasjonsreglene må slå inn her også. Spørsmålet er ikke omtalt i forarbeidene. Både dommen og AKN 1207 legger uten videre til grunn den første løsningen, og det så langt at man også trekker inn den medforsikrede ektefellen subjektive forhold i vurderingen. Det siste tror jeg vanskelig kan være riktig. Det er ingen holdepunkter for i teksten i FAL § 4-12 – og heller ingen grunn til – at

den medforsikrede ektefellens eget forhold skal utgjøre et element ved denne vurderingen. *Enten* har hun selv opptrådt slik at avkortningsreglene i FAL kapittel 4 rammer hennes opptreden direkte. *Eller* så rammes hun av identifikasjonsreglen i § 7-3 annet ledd; i så fall er det forsikringstagers/sikredes forhold som er av interesse for avkortningsspørsmålet, og ikke hennes eget.

Om den medforsikrede ektefellen også står på egne ben når det gjelder avveiningen av de økonomisk/sosiale forhold som FAL § 4-12 gir anvisning på, synes jeg er mer usikkert. De beste grunner taler likevel for å foreta denne vurderingen med basis i den medforsikrede ektefellens situasjon, uten å skjule hen til at forsikringstagerens/sikredes forhold er slik at han ikke ville hatt rett til erstatning etter FAL § 4-12. Dommen viser riktignok at dette kan få en rar effekt. Ved vurderingen av hvilken erstatning den medforsikrede ektefellen A skulle gis, ble det sett hen til ikke bare den økonomiske/sosiale effekten av avkortningen for henne selv, men også for den svikaktige ektefellen, jf. FAL § 4-12 i.f., som åpner for å trekke inn virkningen av en avkortning «for andre personer som er økonomisk avhengig» av henne. Resultatet er ikke ubetinget heldig, men er vanskelig å unngå ved den utpregede «blandingsøkonomien» vi gjerne finner i et ekteskap.

Hans Jacob Bull

SELSKAPSRETT

Rt. 2002 s. 819. Stiftelsesrett. Stiftelsen Evangeliesenteret mot Aust-Agder fylkeskommune

1. Dommen gjelder en konkret konflikt mellom representanter for oppretterne av en stiftelse – Stiftelsen Haslatun – om hvilket av to ulike vedtektssett som måtte anses som gjeldende vedtekter i stiftelsen. Høyesterett kom enstemmig frem til at det var de første vedtektene fra 1980 som var de gyldige vedtatte vedtektene for stiftelsen, i konkurranse med senere utarbeidede vedtekter fra 1990. Tvistespørsmålet er avgjort på bakgrunn av en konkret tolkning av oppretternes adferd, der

retten trekker frem argumenter som viser at oppretterne har samtykket i at 1980-vedtektene skulle gjelde for stiftelsen. I et slikt perspektiv er saken ikke spesielt interessant. Høyesteretts dom er videre åpenbart riktig fra et stiftelsesrettslig synspunkt, og behøver egentlig ikke refereres eller gjennomgås for kommentar. Det er mer hva saken ikke gjelder – men kunne ha gjeldt – som påkaller interesse og som skal omtales her. Før jeg går inn på det, jf. pkt. 3 nedenfor, skal det gis en alminnelig orientering om det offentlige bruk av stiftelsesformen.

2. Ordinært er det privates formuesverdier som overføres til og danner grunnlaget for en stiftelse. I den senere tid – særlig de siste 20 årene – har imidlertid det offentlige i ikke ubetydelig grad enten opprettet stiftelser eller omorganisert eksisterende virksomhet til stiftelser. Dette utviklingstrekket har satt spor etter seg i kommunal forvaltning, men det har likevel vært mest fremtredende innen statsforvaltningen.

Noen sikker oversikt over hvor mange stiftelser som har det offentlige som oppretter, eller der det offentlige på annen måte medvirker, finnes ikke. Imidlertid viser en undersøkelse foretatt av Statskonsult at det iallfall foreligger over 240 stiftelser med en eller annen statlig tilknytning.

De viktigste grunnene til disse utviklingstrekkene er nok behovet for en større økonomisk, personalpolitisk og administrativ frihet enn det som har vært mulig for forvaltningsorganer. Ved opprettelsen av stiftelsen kan det offentlige som oppretter fastsette stiftelsens formål og vedtekter, bestemme formuesverdiens størrelse og oppnevne styret.

Ifølge bestemmelser i vedtektene kan det offentlige også oppnevne styremedlemmer og endre vedtektene. I prinsippet kan det offentlige ved hjelp av vilkår for tilskudd og betingelser for kjøp og salg av varer og tjenester, oppnå en regulering av rammebetingelsene for virksomheten.

Så tette bindinger til det offentlige som beskrevet foran kan ha som følge at stiftelsens uavhengighet svekkes, med den følge at lovens selvstendighetskriterium, jf. stiftel-

sesloven § 1, kan bli overtrådt.

Forholdet til selvstendighetskriteriet kommer også på spissen der stiftelsen mottar bevilgninger fra stat eller kommune for å dekke inn hele eller deler av driftsomkostningene. Ved fastsettelsen av størrelsen på bevilgningene og eventuelt også ved at det knyttes vilkår til disse, kan det offentlige effektivt styre driften av stiftelsen, selv om det formelt sett ikke gis instruksjoner eller foretas annen mer direkte påvirkning. Dette kan reelt føre til at stiftelsen ikke forvaltes selvstendig i relasjon til den offentlige myndighet.

I enkelte stiftelser opprettet av det offentlige kan verdien av grunnkapitalen være så lav at det er tvilsomt om stiftelsen vil være i stand til å realisere formålet, noe som i seg selv kan reise spørsmålet om det rettsgyldig kan sies å være etablert en stiftelse. I praksis søkes dette imidlertid avbøtet ved at det overføres tilskudd eller andre midler fra oppretteren – her det offentlige.

Dersom rettsdannelsen i realiteten er helt avhengig av slik overføring av kapital fra oppretteren, vil dette i seg selv kunne utgjøre et moment som tilsier at formuesverdien ikke er stilt selvstendig til rådighet for formålet. Forholdet vil likevel isolert sett sjelden være tilstrekkelig til å konstituere brudd på selvstendighetskriteriet.

Oppnevner det offentlige i tillegg styrets medlemmer og stiftelsens virksomhet inngår som en del av det offentlige planer og/eller helt eller delvis er styrt ved offentlige forskrifter om slik virksomhet, kan bindingene samlet bli så tette at det bare formelt foreligger en stiftelse: Selvstendighetskriteriet i stiftelsesloven kan i tilfelle ikke anses oppfylt og «stiftelsen» må reelt anses som en del av forvaltningen.

3. Så tilbake til saksforholdet i Høyesteretts dom i saken om stiftelsen Haslatun. Den faktiske bakgrunn for konflikten var at stiftelsen Evangeliesenteret i samarbeid med Edruskapsdirektoratet/Sosialdepartementet ønsket å opprette en stiftelse som skulle etablere og drive en institusjon for rusmisbrukere på Hasseltangen i Fevik. Det offentlige skulle bidra med

finansiell støtte og ønsket styring gjennom styrerepresentasjon og regler om hjemfallsrett av stiftelsesformuen, for det tilfelle at stiftelsen ble oppløst. Underveis oppsto det så samarbeidsproblemer mellom Evangeliesenteret og Edruskapsdirektoratet/Sosialdepartementet/Aust-Agder fylkeskommune. Det ble «vedtatt» to sett vedtekter, ett sett i 1980 og ett sett i 1990.

Fra 1996 har stiftelsen på grunn av uenighet mellom Evangeliesenteret og Aust-Agder fylkeskommune om hvilke vedtekter som skulle gjelde hatt to styre, ett oppnevnt i samsvar med 1990-vedtektene og ett oppnevnt i samsvar med 1980-vedtektene.

Den faktiske bakgrunn for tvisten er ikke unik, i og med at den har sitt utgangspunkt i uenighet mellom en privat oppretter av stiftelsen og det offentlige om stiftelsens organisasjon og virksomhet. Dette er en problemstilling som er aktuell, fordi det offentlige i en årrekke har lagt opp til og tillatt at stiftelser brukes for å ivareta offentlige service-oppgaver, jf. pkt. 2 foran.

Det faktum som Høyesteretts dom bygger på er illustrativt når det gjelder måten det offentlige agerer på når man tar initiativ til opprettelse av stiftelser som fyller offentlige service-oppgaver. Det tankevekkende er at det offentlige på en og samme tid gjennom bruk av stiftelsesformen i mange tilfelle – herunder i dette – legger opp til at stiftelsen skal være noe annet enn et forvaltningsorgan – i større grad fristilt fra offentlig instruksjon og påvirkning – men at den likevel skal være et effektivt styringsredskap for det offentlige.

Å oppnå begge disse ting er imidlertid neppe mulig. Opprettelsen av stiftelsen tilsier uten videre en mindre grad av styring fra det offentlige side, fordi det offentlige ikke (uten gjennom avtalevilkår) kan instruere stiftelsen og dens styre og må oppgi eiendomsretten til grunnkapital og andre midler som overføres til stiftelsen. Likevel har det offentlige tankegang i alt for stor grad vært gjennomstyret av synspunkter om at noen – gjerne det offentlige – eier stiftelsen og i kraft av eiendomsretten kan gjøre styringsbeføyelser gjeldende.

Så også i dette tilfellet.

Dommen viser for det første at Sosialdepartementet forutsatte at dette departement kunne vedta vedtekter for stiftelsen. Det er feil, for det kan bare stiftelsens styre.

Videre viser dommen for det annet at Sosialdepartementet la opp til og antok at det var mulig at disse vedtektene forutsatte en hjemfallsrett til det samme departement av midler stiftelsen ville ha ved eventuell oppløsning. Det refereres riktignok bare til direkte tilskudd som er gitt institusjonen og avdrag på lån som er dekket over folketrygden, uten at det er avgjørende, fordi en stiftelse på grunn av det såkalte selvstendighetskriteriet, jf. stiftelsesloven § 1, ikke kan opprettes med regler om tilbakeføring av dens midler til oppretterne eller andre utenforstående.

Det fremgår for det tredje av Høyesteretts dom at Fylkeskommunen på et tidspunkt synes å ha ansett oppretteren Evangeliesenteret for å eie stiftelsen Haslatun. Dette er i strid med grunnprinsippet om at en stiftelse er selveiende.

Om ikke dette skulle være nok, fremgår det for det fjerde av dommen at styret ikke har hatt myndighet til å endre stiftelsens vedtekter, fordi det i disse ikke var inntatt noen endringshjemmel. Likevel ble dette gjort. Det er nokså elementær stiftelsesrett at omdanning i tilfelle må skje ved at Fylkesmannen trefter omdanningsvedtak. Det hører med til historien at det gjorde Fylkesmannen aldri.

Det er med andre ord tale om en nærmest endeløs rekke av feil – de fleste begått av offentlig myndighet – som antagelig kan tilbakespores til at man ikke har vært klar over hva en stiftelse er og hvilke regler som gjelder for stiftelser. Antagelig er den riktige rettslige karakteristiken av stiftelsen Haslatun ikke stiftelse, men offentlig organ.

4. Fremstillingen foran, jf. særlig pkt. 2, synliggjør et paradoks: Svake styringssignaler fra det offentlige vil være i samsvar med selvstendighetskriteriet i stiftelsesloven, men i disharmoni med det offentlige mål- og resultatstyring, mens aktiv bruk av styringsmulig-

heter i samsvar med økonomireglementet i det offentlige (staten), kommer i disharmoni med stiftelseslovens selvstendighetskriterium.

Dette innebærer at stiftelsesformen ikke mer generelt kan anses som en hensiktsmessig organisasjonsform for offentlig virksomhet, og det kan nok også forklare at det i den senere tid har vært en viss tilbakeholdenhet å spore når det gjelder det offentlige organisering av virksomhet i stiftelses form.

5. Når det nærmere gjelder det offentlige opprettelse og bruk av stiftelser i offentlig servicevirksomhet, vises til Sand: *Styring og kompleksitet*, Oslo 1996, Woxholth: *Stiftelser etter stiftelsesloven 2001*, Oslo 2001 og Lyng Andersen: *Fra stiftelse til fond*, København 2002.

Geir Woxholth

IMMATERIALRETT

Ny litteratur

Mogens Koktvedgaard: *Lærebog i Immaterialret – ophavsret, patentret, brugsmodelret, designret, varemærkerett*, 6. utg. ISBN 87-574-0740-1. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2002. 435 s.

Marcus Norrgård: *Interimistiska förbud i immaterialrätten*. ISBN 952-14-0681-X. Kauppakaari. Helsingfors 2002. 374 s. Boken – som er forfatterens doktoravhandling – redegjør for reglene om midlertidige forføyninger i immaterialrettssaker, i både finsk og enkelte andre lands rett. Blant spørsmålene som tas opp er: Kan saksøkte gjøre gjeldende at rettigheten er ugyldig? Eksisterer det en presumpsjon for at rettigheten er gyldig? Kan det nedlegges forbud mot et fremtidig inngrep? Kan rettighetshaverens krav falle bort ved passivitet?

Annina H. Persson, Marianne Levin og Sanna Wolk (red.): *Immaterialrätt & sakrätt*. ISBN 91-7223-163-7. Jure Bokhandel. Stockholm 2002. 292 s. Boken inneholder artikler om utlegg, pantsettelse, konkurs mv. knyttet til forskjellige typer immaterialrettigheter. Den omhandler hovedsakelig rettsstillingen i Sverige.

OPPHAVSRETT

Dom fra EF-domstolen om nasjonal behandling/ikke-diskriminering

EF-domstolen avsa 6. juni 2002 dom i sak C-360/00, Land Hessen mot G. Ricordi & Co. Bühnen- und Musikverlag GmbH, vedrørende adgangen til å ha forskjellige verne- tidsregler for nasjonale borgere og borgere fra andre EU-land, når opphavsmannen var død på tidspunktet for EF-traktatens ikrafttredelse. Saken gjaldt et tysk teater, som i perioden 1993–1994 hadde oppført operaen «La Boheme» av den italienske komponisten Giacomo Puccini, som døde i 1924, uten at det var innhentet samtykke fra rettighetshaveren, musikkforlaget Ricordi. På tidspunktet for oppførelsen var vernetiden i Tyskland for utenlandske opphavsmenn knyttet til den beskyttelse de hadde i henhold til internasjonale traktater. Det betød i praksis at gjensidighetsregelen i Bernkonvensjonen om litterære og kunstneriske verk art. 7(8), om at vernetiden ikke skal være lengre enn den vernetid som gjelder i verkets hjemland, ble avgjørende for vernetiden for Puccinis verk i henhold til den tyske opphavsretsloven. I Italia var vernetiden på oppførelsestidspunktet 56 år, mens vernetiden i Tyskland for verk av tyske statsborgere var 70 år. Siden Puccini døde i 1924, var vernetiden for hans verk utløpt i 1980, mens en tysk komponist med samme dødsår ville hatt vern til 31. desember 1994. Spørsmålet som ble forelagt EF-domstolen var om en slik ordning var i strid med diskrimineringsforbudet i EF-traktaten art. 12 (på tvistetidspunktet art. 6).

EF-domstolen besvarte – ikke overraskende – spørsmålet bekref- tende. Prinsippspørsmålet om ikke-diskrimineringsregelen i EF-trakta- ten er til hinder for ulike vernetids- regler for verk av innenlandske statsborgere og borgere fra andre EF-land, har EF-domstolen avgjort i en tidligere dom, sak C-92/92 og C-326/92, Phil Collins, Sml. 1993 s. I-5145. I Ricordi-saken presiserte EF-domstolen at det forhold at opphavsmannen var død på tidspunktet for EF-traktatens ikrafttredelse ikke

var til hinder for anvendelsen av EF-traktatens art. 12. Domstolen understreket at opphavsrettigheter ikke bare kan påberopes av opphavsmannen selv, men også av hans rettsetterfølger, og at det var ube- stridt at Puccinis opphavsrett hadde virkninger for musikkforlaget.

Saksøkte i hovedsaken – den tyske delstat Land Hessen – hadde videre anført at Bernkonvensjonens gjensidighetsregel ikke anvendte statsborgerskapet som kriterium, men derimot hjemlandet. Regelen innebar at en medlemsstat (hjem- landet) sto fritt til å forlenge verne- tiden i sin lovgivning med den følge at også vernetiden for de av medlemsstatenes borgere som bor i utlandet, forlenges tilsvarende. Dette betød – ifølge saksøkte – at regelen ikke sondret i henhold til et vilkårlig, men et objektivt kriteri- um, og at vernetiden kun hadde en indirekte forbindelse til opphavs- mannens nasjonalitet. EF-domsto- len avviste denne forståelsen. Ikke- diskrimineringsforbudet i EF-trak- taten art. 12 pålegger hver med- lemsstat å sikre at andre medlems- staters statsborgere skal behandles på nøyaktig samme måte som med- lemsstatenes egne statsborgere, hvilket ikke var tilfellet her. Videre kunne heller ikke den åpning som finnes i Bernkonvensjonen art. 7(8) til å gi utenlandske borgere samme vernetid som innenlandske, begrun- ne den forskjellsbehandling som faktisk forelå i tysk rett.

Dommen er EØS-relevant, idet EØS-avtalens diskrimineringsfor- bud i art. 4 utvilsomt må tolkes på samme måte i denne sammenheng. Men tilsvarende problem vil ikke oppstå i norsk rett, ettersom for- skrift til åndsverkloven av 21. desember 2001 § 6-1 bestemmer at åndsverklovens regler, i samme ut- strekning som de gjelder for norske statsborgere og selskaper med til- knytning til Norge, skal gjelde for verk av statsborgere fra EØS-land samt selskap med sete i et EØS-land.

Ole-Andreas Rognstad

Dom fra dansk Højesteret om etterlikning av Arne Jacobsen-stol, UfR 2002 s. 1715

I en dom av 8. mai 2002 har den danske Højesteret frifunnet firmaet Dan-Form AS i et søksmål fra stol-

produsenten Fritz Hansen A/S, som innehar rettighetene til stolen «Myren», tegnet av den kjente arki- tekten Arne Jacobsen i 1952.

Højesteret fant at Dan-Forms stol «Jackpot» ikke kunne anses som en etterlikning av «Myren», og at det derfor verken forelå brudd på den danske opphavsretslov § 1 eller generalklausulen i markedsførings- loven § 1. Det var for Højesteret ubestridt at Arne Jacobsens stol var beskyttet som et verk (brukskunst) i henhold til opphavsretsloven.

Højesteret uttalte likevel at så lenge det var tale om en funksjonsbestemt gjenstand, skapt i et funksjonalis- tisk språk, var den opphavsrettslige beskyttelse begrenset til meget nær- gående etterlikninger (jf. også Højesterets dom av 5. januar 2001 vedrørende den såkalte «Tripp Trapp-stolen», UfR 2001 s. 747).

Av de sakkyndiges forklaringer hadde det fremgått at «Myren» for sin tid var «banebrydende nyska- belse såvel ved sit designudtryk som ved den anvendte teknik med laminering ud i et stykke».

Designmessig var stolen karakteri- sert ved at ryggen utgjør en tilnær- met elipse med en sterk innsnev- ring, for igjen å utvide seg ved overgangen til setet. Jackpot-stolens rygg var derimot sirkelformet med en innsnevring ved overgangen til setet, uten den utforming som var karakteristisk for «Myren». Det særpregede utseendet til Arne Jacobsens stol kunne, etter Højesterets oppfatning, ikke gjen- finnes i Jackpot-stolen, som i sin fremtoning minnet mer om andre stoler på markedet basert på samme teknikk.

Ole-Andreas Rognstad

Aksessorisk konsumpsjon

Det er et generelt prinsipp i immate- rialretten at konsumpsjon bare inn- trer for de eksemplarer som er brakt i handelen: Når et eksemplar er brakt i handelen av rettighetshave- ren, eller med dennes samtykke, kan eksemplaret selges videre, uten at rettighetshaveren kan motsette seg dette. For opphavsretten innebærer konsumpsjonen, som et utgangs- punkt, at *spredningsretten* bortfaller ved salg av et eksemplar av ånds- verket, men ikke *eksemplarframstil- lingsretten*, dvs. retten til å fremstil-

le nye eksemplarer. Ble dette prinsippet fulgt unntaksfritt, ville det imidlertid innebære at den som ønsket å selge eksemplarer av et beskyttet verk i medhold av konsumpsjonsregelen, ikke kunne reklamere for produktene på en måte som innebar eksemplarframstilling, f.eks. ved avbildning av produktene på reklameplakater eller i en katalog. Det har derfor vært fastslått av EF-domstolen at også eksemplarframstillingsretten kan falle bort, i den utstrekning det er nødvendig av hensyn til prinsippet om frie varebevegelser, jf. avgjørelsen i sak C-337/95 *Dior*, Sml. 1997 s. I-6013, se nærmere Ole-Andreas Rognstad: *Spredning av verks-eksemplarer*, Oslo 1999 s. 750–751. Denne regelen, om bortfall av eksemplarframstillingsretten, ble lagt til grunn på tilsvarende måte for så vidt gjaldt nasjonal opphavsrett, i en dom av den tyske Bundesgerichtshof, inntatt i 32 IIC 717 (2001). Saken gjaldt en opphavsrettslig beskyttet parfymeflakong, skapt av den franske glasskunstneren Veronique Monod, for parfymen «Poison». Bundesgerichtshof la til grunn at eksemplarframstillingsretten måtte vike for hensynet til markedsføringen av produkter som var brakt på markedet av rettighetshaveren, eller med dennes samtykke, på samme måte som andre immaterialrettigheter, f.eks. varemerkeretten, må vike i slike situasjoner. Det ble uttalt at enhver som i medhold av konsumpsjonsregelen har rett til å distribuere opphavsrettsbeskyttede produkter, uten videre vil ha rett til å foreta eksemplarframstilling for markedsføringsformål, innenfor rammene av ordinære markedsføringstiltak.

Are Stenvik

PATENTRETT

Krav om dokumentasjon av biologisk effekt for gensekvenser

I en avgjørelse av 20. juni 2001, inntatt i OJ EPO 2002, 293, har Det europeiske patentkontorets innsigelsesavdeling (EPO Opposition Division) tatt standpunkt til viktige spørsmål knyttet til patentering av gensekvenser (DNA-sekvenser) uten dokumentert biologisk effekt.

Patentet gjaldt i dette tilfellet en DNA-sekvens som kodet for et bestemt protein, definert ved sin aminosyresekvens. Det var angitt en *antatt* biologisk effekt (immunologisk aktivitet relatert til en reseptor), og prosedyrer som kunne benyttes for å verifisere den immunologiske aktiviteten, men ikke fremlagt testresultater som dokumenterte effekten. Innsigelsesavdelingen kom til at det ikke kunne tas hensyn til den antatte effekten ved bedømmelsen av oppfinnelseshøyden (art. 56 EPC; patl. § 2 første ledd). Videre kunne oppfinnelsen ikke anses tilstrekkelig tydelig beskrevet (art. 83 EPC; patl. § 8 annet ledd tredje punktum), og den kunne heller ikke anses industrielt anvendbar, slik art. 57 EPC krever (tilsvarende patl. § 1 første ledd). I overensstemmelse med det som ble antatt å følge av biopatentdirektivets bestemmelser (direktiv 98/44/EF, se særlig art. 5(3) og fortalens 22.–24. ledd), la innsigelsesavdelingen til grunn at en antatt, ikke dokumentert virkning ikke er tilstrekkelig til at oppfinnelsen kan anses industrielt anvendbar: «the potential uses disclosed in the application are speculative, ie are not specific, substantial and credible and as such are not considered industrial applications».

Are Stenvik

Stansing av ugyldighetssak etter begjæring om administrativ patentbegrensning

I en kjennelse av 6. september 2002 tok Oslo tingrett for første gang stilling til spørsmålet om stansing av en ugyldighetssak i et tilfelle der det var inngitt begjæring til Patentstyret om administrativ patentbegrensning etter patentlovens § 39a. Ordningen med administrativ patentbegrensning ble innført i 1995, for å gjøre det mulig for patenthaveren å reparere mulige mangler ved patentets beskrivelse eller patentkrav. Et slikt behov vil typisk oppstå i tilfeller der det er anlagt sak for å få kjent patentet ugyldig, og det viser seg at patentet burde vært mer begrenset eller mer presist formulert. Patentloven har ikke egne bestemmelser om hvorledes ugyldighetsaker for domstolene skal behandles i tilfeller der det begjæres admini-

strativ patentbegrensning, men det ble uttalt i lovens forarbeider at det vil være naturlig at retten stanser saken etter den generelle stansningsregelen i tvistemålslovens § 107, jf. Ot. prp. nr. 59 (1994–95) s. 40, se også Are Stenvik: *Patentrett*, Oslo 1999 s. 110. Tingretten la til grunn at vilkårene for å stanse saken etter tvistemålslovens § 107 forelå, og besluttet å stanse behandlingen i påvente av Patentstyrets avgjørelse i patentbegrensningssaken. Etter tingrettens mening hadde patenthaveren inngitt begjæring om patentbegrensning «av forståelige grunner, nærmere bestemt for å sikre seg å beholde i hvert fall noen av de rettighetene som følger av» det omtvistede patent. Det ble også lagt vekt på at det ville oppstå en «svært uryddig rettslig situasjon dersom saken tas opp til doms før begrensningssaken er avgjort av Patentstyret». Kjennelsen er påkjært.

Are Stenvik

VAREMERKERETT

Ny litteratur

Richard Wessman: *Varumärkeskonflikter – Förväxlingsrisk och anseendeskydd i varumärkesrätten*. ISBN 91-39-00844-4. Norstedts juridik. Stockholm 2002. 440 s. Avhandlingen – som innbrakte forfatteren den juridiske doktorgrad – behandler de viktige reglene om risiko for forveksling i varemerkeretten, og det såkalte «kodakvernet» for velkjente varemerker. Både EF-retten og nasjonal praksis på området er utførlig fremstilt.

Distinktivitetskravet – EF-domstolens avgjørelse i COMPANYLINE

I en dom av 19. september 2002 (sak C-104/00 P) bekreftet EF-domstolen Førsteinstansrettens rettsanvendelse i en sak der varemerket COMPANYLINE var nektet registrert for forsikrings- og finansieringsvirksomhet. Nektelsen var basert på bestemmelsen i art. 7(1)(b) i forordning nr. 40/94 om EF-varemerker, som er enslydende med art. 3(1)(b) i varemerkedirektivet (direktiv 89/104/EØF). Etter denne bestemmelsen kreves det at et varemerke, for å kunne registreres,

besitter et visst særpreg. Etter tidligere praksis skal et varemerke anses å ha tilstrekkelig *særpreg* («distinctive character»), jf. varemerkedirektivets art. 2 og 3(1)(b), «if it serves to distinguish, according to their origin, the goods or services in respect of which registration has been applied for. It is sufficient ... for the trade mark to enable the public concerned to distinguish the product or service from others which have another commercial origin, and to conclude that all the goods or services bearing it have originated under the control of the proprietor of the trade mark», jf. sak C-299/99 *Philips v. Remington*, ennå ikke i Sml. (premiss 47). Etter fast praksis skal et varemerke som består av flere ord eller andre elementer, vurderes som en *helhet*, jf. f.eks. EF-domstolens avgjørelse i sak C-383/99 *Procter & Gamble*, Sml. 2001 s. I-6251 (BABY-DRY), premiss 40. Selv om et varemerke består utelukkende av elementer som ikke er distinktive hver for seg, f.eks. fordi de er beskrivende, kan varemerket som helhet tenkes å oppfylle vilkårene for registrering. Dersom varemerket utelukkende består av slike ikke-distinktive elementer, har det imidlertid vært vanlig å kreve at det må være noe uvanlig i selve sammenstillingen, enten syntaktisk eller semantisk, jf. f.eks. premiss 43 i BABY-DRY-saken. Det var denne praksis, som var fulgt av Førsteinstansretten også i nærværende sak, som nå ble bekreftet av EF-domstolen. Det var intet å utsette på Førsteinstansrettens begrunnelse når den hadde uttalt at «coupling the words «company» and «line» – both of which are customary in English-speaking countries – together, without any graphic or semantic modification, does not imbue them with any additional characteristic such as to render the sign, taken as a whole, capable of distinguishing [the applicant's] services from those of other undertakings». Senere er den samme rettsanvendelsen fulgt i Førsteinstansrettens dom i sak T-360/00 (UltraPlus), ennå ikke i Sml. (premiss 47), som imidlertid fikk et annet utfall, idet kombinasjonen av det forsterkende prefikset «ultra-» og adjektivet «plus» ble

ansett uvanlig, og ikke egnet til å uttrykke egenskaper ved varene («plastic ovenware») på en tilstrekkelig direkte og tydelig måte.

Are Stenvik

Avgjørelser fra Førsteinstansretten om risikoen for forveksling

For første gang har Førsteinstansretten, etter anke over avgjørelser fra EFs varemerkemyndighet, OHIM, avgjort saker som gjelder risiko for forveksling mellom varemerker. Det har knyttet seg en viss spenning til utfallet av disse sakene, idet OHIMs avgjørelser til dels har vært preget av et nokså restriktivt syn på den beskyttelsesfære som skal tilkjennes eldre varemerker.

Varemerkeforordningen (forordning nr. 40/94) inneholder i art. 8(1)(b) en bestemmelse som er enslydende med art. 4(1)(b) i varemerkedirektivet (direktiv 89/104/EØF), der det heter at et varemerke skal nektes registrert om det på grunn av identitet eller likhet med det eldre varemerket, og på grunn av identitet eller likhet mellom varene og tjenestene som de to varemerkene gjelder for, hos allmennheten foreligger risiko for forveksling med det eldre merket. I norsk rett er direktivets bestemmelse gjennomført ved bestemmelsen i varemerkelovens § 14 første ledd nr. 6.

I to dommer avsagt 23. oktober 2002, tok Førsteinstansretten utgangspunkt i de prinsipper som ble trukket opp av EF-domstolen for tolkningen av direktivet i sakene C-251/95 *Sabel v. Puma*, Sml. 1997 s. I-6191, C-39/97 *Canon v. MGM*, Sml. 1998 s. I-5507 og C-342/97 *Lloyd v. Klijsen*, Sml. 1999 s. I-3819 (omtalt i *Nytt i privatretten* nr. 2 og 3/1999). På dette grunnlaget kom Førsteinstansretten til at ordmerket ELS, for bl.a. lærebøker i klasse 16, var egnet til å forveksles med et kombinert merke inneholdende bokstavene ILS som en dominerende bestanddel, registrert for bl.a. lærebøker i klasse 16 og korrespondansekurs i klasse 41 (sak T-388/00), og at ordmerket FIFTIES, for denimklær i klasse 25, var egnet til å forveksles med et kombinert merke inneholdende uttrykket «Miss Fifties», for klær, fottøy og hodeplagg i samme vare-

klasse (sak T-104/01).

Man skal være forsiktig med å trekke noen konklusjoner på grunnlag av bare to avgjørelser, men om noen tendens skulle kunne spores, måtte det være at Førsteinstansretten tilkjenner eldre varemerker et noe mer sjenerøst vern enn hva OHIM har brukt å gjøre. På samme måte som de ovenfor nevnte avgjørelsene fra EF-domstolen, harmonerer Førsteinstansrettens dommer godt med de normer for forvekslebarhetsvurderingen som har vært lagt til grunn her i landet gjennom en årrekke.

Are Stenvik

Farger som varemerker

EFs varemerkemyndighet, OHIM, har i sin praksis lagt til grunn at farger i seg selv kan være varemerker, men at de bare unntaksvis vil oppfylle kravet om særpreg i art. 7(1)(b) i forordning nr. 40/94 om EF-varemerker, som er enslydende med art. 3(1)(b) i varemerkedirektivet (direktiv 89/104/EØF). (Direktivbestemmelsen er gjennomført i Norge ved bestemmelsen i varemerkelovens § 13 første ledd første punktum.) Denne praksis er nå bekreftet gjennom to avgjørelser fra Førsteinstansretten, i sak T-316/00 av 25. september 2002 (grønn og grå) og sak T-173/00 av 9. oktober 2002 (nyanse av orange).

Førsteinstansretten slår først fast at «colours or colour combinations *per se* are capable of constituting ... trade marks». Kravet om at et varemerke må kunne gjengis grafisk (direktivets art. 2; varemerkelovens § 1) anses ikke lenger å utgjøre noen hindring for registreringen av farger. Videre må det legges til grunn at det stilles samme krav til særpreg for farger som for mer tradisjonelle varemerker, som ordmerker og figurmerker. Men vurderingen av om det nødvendige særpreg foreligger, må skje på bakgrunn av gjennomsnittsforbrukerens forventninger, som ofte vil være annerledes når han står overfor en farge enn når han står overfor et ord- eller figurmerke. Mens gjennomsnittsforbrukeren er vant til å oppfatte ord og figurer som kjennetegn for en bestemt næringsdrivende, gjelder dette i mindre grad for farger. Farger vil ofte bli

oppfattet som dekorasjon, eller som et uttrykk for egenskaper ved det materialet varene er laget av. Mot denne bakgrunn ble i sak T-316/00 kombinasjonen av fargene grønn og grå for gressklippere, snøfresere mv., uten noe grafisk eller verbalt tilleggselement, ikke ansett å oppfylle særpregskravet. Fargene og fargekombinasjonen måtte anses som nokså vanlige for de varer det gjaldt – varer som henvender seg til et bredt publikum – og kunne ikke antas å bli oppfattet som et særlig kjennetegn for en bestemt næringsdrivende, men snarere som en del av produktenes finish. En spesiell nyanse av orange ble derimot i sak T-173/00 ansett å oppfylle særpregskravet for konsulenttenester på området for planteforedling, men ikke for landbruksprodukter, apparater for tørking av frø mv. Førsteinstansretten understreket i denne forbindelse at det er en vesentlig forskjell mellom varer og tjenester, fordi en tjeneste ikke kan ha en farge i seg selv: «a colour does not attach to the service itself, services by nature having no colour, nor does it confer any substantive value. The relevant public can therefore distinguish between use of a colour as mere decoration and its use as an indication of the commercial origin of the service. In the absence, *inter alia*, of any words, the relevant public is able to determine at once whether the colour used in conjunction with the services is the result of an arbitrary choice made by the undertaking supplying those services ... [I]n so far as it has not been established that the colour fulfils other more immediate functions, the colour is easily and instantly memorable to the relevant public as a distinctive sign for the services specified ... Further, in so far as the colour claimed for the particular services is a specific shade, many colours remain available for identical or similar services ... It must accordingly be concluded that the sign composed of the shade of orange *per se* is capable of enabling the relevant public to distinguish the services concerned from those of a different commercial origin when they come to make a choice on the occasion of a subsequent purchase».

Etter den rettsoppfatning som her er kommet til uttrykk, synes det å måtte legges til grunn som en hovedregel at farger, og kombinasjoner av to eller noen få farger, ikke vil oppfylle kravet om særpreg, med mindre søkeren har lyktes i å innarbeide fargen eller fargekombinasjonen før søknadsdagen. Unntak kan kanskje tenkes for uvanlige farger i forbindelse med spesielle varetyper, og særlig for varer som utelukkende henvender seg til en begrenset og sakkyndig omsetningskrets. For tjenester vil særpregskravet lettere kunne være oppfylt, iallfall så lenge det dreier seg om spesielle fargenyanser.

Det er all grunn til å ta avgjørelsene i betraktning også ved tolkningen av den norske varemerkeloven, jf. Rt. 2002 s. 391 (GOD MORGON). Selv om man ikke kan ta det for gitt at Førsteinstansrettens oppfatning vil bli stadfestet av EF-domstolen, gir disse avgjørelsene foreløpig de sikreste holdepunktene for innholdet av EF-retten på området, og dermed også for tolkningen av norsk lov.

Are Stenvik

Parallellimport – fjerning av identifikasjonstegn

Mange produkter som selges internasjonalt er utstyrt med produktionsnumre e.l. som identifiserer det enkelte eksemplar eller parti, og som bl.a. kan brukes til å overvåke produktets bevegelser gjennom omsetningsleddene. Hvis f.eks. produktet oppdages hos en uautorisert forhandler, kan produsenten ved hjelp av produktionsnummeret fastslå hvilken grossist som har solgt produktet til forhandleren. Parallellimportører som driver uautorisert forhandling, ønsker ofte å fjerne disse numrene, angivelig av frykt for at produsenten skal iverksette sanksjoner overfor, eller redusere tilgangen på produkter til, den distributør som har solgt produktene til parallellimportøren. I en avgjørelse inntatt i 32 IIC 712 (2001) la den tyske Bundesgerichtshof til grunn at slik fjerning av identifikasjonstegn kan være i strid med forbudet mot handlinger i strid med god forretningsskikk i den tyske markedsføringslovens § 1

(Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb). Det ble lagt vekt på at kosmetikkprodukter, som det her var snakk om, i henhold til offentligrettslige reguleringer skal være påført produktionsnummer, og at omsetning av produkter uten forskriftsmessig merking var i strid med god forretningsskikk. Videre ble det fastslått at parallellimportøren ikke kunne kreve at produsenten avsto fra å benytte produktionsnumrene til å overvåke omsetningskanalene. Det kunne ikke antas at produsentens selektive distribusjonssystem i dette tilfellet var i strid med tysk eller europeisk konkurranserett, og overvåkingen måtte derfor anses som et legitimt kontrolltiltak. Det kan tilføyes at fjerning av identifikasjonstegn også kan innebære en varemerkekrenkelse, i den grad fjerningen innebærer et inngrep i produktets kjennetegn som gir varemerkeinnhaveren berettiget grunn til å motsette seg den videre ervervmessige utnyttelse av varene, jf. varemerkedirektivets art. 7(2). Siden anbringelse av identifikasjonstegn som regel foretas for å vareta et beskyttelsesverdig formål, f.eks. for å etterkomme offentligrettslige krav, for å kunne tilbakekalle defekte produkter eller for å kunne avdekke vareforfalskninger, aksepteres det at innehaveren påberoper seg varemerkeretten for å hindre ometikettering o.l., med mindre han derved opptre i strid med EØS-avtalens konkurranseregler, jf. EF-domstolens dom i sak C-349/95 *Landersloot v. Ballantine*, Sml. 1997 s. I-6227.

Are Stenvik

Parallellimport – tilbakekallelse av markedsføringstillatelse for parallellimporterte legemidler

Et stadig tilbakevendende spørsmål ved parallellimport av legemidler er hvilken betydning legemiddelprodusentens markedsføringstillatelse skal ha for en parallellimportørs tilatelse til å markedsføre parallellimporterte legemidler. I en sak for EF-domstolen, sak C-172/00, *Ferring Arzneimittel GmbH mot Eurim-Pharm Arzneimittel GmbH*, oppsto spørsmålet om en nasjonal domstol rettmessig kunne tilbakekalle parallellimportørens markeds-

føringstillatelse som en følge av at produsentens tillatelse til å markedsføre det samme legemidlet var opphørt. I sin dom av 10. september 2002 kom EF-domstolen til at en slik automatisk tilbakekallelse er i strid med EF-traktatens art. 28 og 30 om frie varebevegelser.

Saken gjaldt legemidlet Minirin Spray, som legemiddelprodusenten Ferring Arzneimittel (heretter: Ferring) markedsførte i i Tyskland i henhold til en såkalt «fiktiv markedsføringstillatelse» etter tyske legemiddelregler (lovbestemt aksept av legemidler bragt på markedet før legemiddelovens ikrafttredelse). Samtidig har selskapet Eurim-Pharm, som har spesialisert seg på parallellimport av legemidler – det vil si import uten produsentens/rettighetshaverens samtykke – hatt markedsføringstillatelse for det samme preparatet siden 1996. I 1999 sa så Ferring opp sin fiktive markedsføringstillatelse, ettersom selskapet hadde begynt å markedsføre legemidlet Minirin Nasenspray, som var en ny variant av legemidlet. Deretter gikk selskapet til sak mot Eurim-Pharm med krav om at deres markedsføringstillatelse for den eldre varianten skulle opphøre som følge av at produsentens tillatelse var bortfalt. Den lokale domstol, Landgericht Köln, besluttet å meddele midlertidig forbud mot Eurim-Pharms import, og stilte samtidig spørsmål til EF-domstolen om EF-traktaten art. 28 og 30 var til hinder for å forby salg av et legemiddel under de omstendigheter som her er skissert.

EF-domstolen tok utgangspunkt i det sentrale direktiv om markedsføringstillatelse av legemidler (direktiv 65/65, som nå er avløst av et konsolidert direktiv 2001/83), som innebærer at en søknad om markedsføringstillatelse må inneholde den dokumentasjon direktivet krever. Samtidig er det gjort unntak fra dette prinsipp for parallellimporterte legemidler. Parallellimportører har, i henhold til EF-domstolens praksis, krav på å få markedsføringstillatelse for et preparat som allerede er godkjent i eksportstaten, jf. sak 104/75, Sml. 1976 s. 613, de Peijper, og sak 201/94, Sml. 1996

s. I-5819, Smith & Nephew. EF-domstolen presiserte at parallellimporten i disse tilfellene bare kan hindres dersom dette er nødvendig av hensynet til folkehelsen, jf. EF-traktatens art. 30. I den situasjon der en godkjenning av preparatet er tilbakekalt på innehaverens begjæring av andre grunner enn hensynet til folkehelsen, kan det ikke være begrunnet automatisk å tilbakekalle en markedsføringstillatelse for parallellimporten. EF-domstolen presiserte at selv om legemiddelmyndighetene har plikt til å treffe nødvendige tiltak for å kontrollere kvalitet, virkning og sikkerheten av den eldre varianten av legemidlet, var det ut fra opplysningene i saken ikke umulig å vareta dette hensyn på en måte som hindret legemiddelimporten i mindre grad enn en automatisk tilbakekallelse av importørens markedsføringstillatelse. Domstolen viste blant annet til at sikkerheten for parallellimporterte legemidler kunne varetas gjennom samarbeid mellom de nasjonale legemiddelmyndighetene i medlemsstatene, ved at de gir hverandre tilgang til opplysninger og dokumenter som gis av produsenten i de land der den eldre varianten av legemidlet fortsatt omsettes (jf. sak C-94/98, Sml. 1999 s. I-8789, May Baker). Domstolen understreket at det ikke kunne utelukkes at det i visse situasjoner kan være begrunnet i hensynet til folkehelsen å la markedsføringstillatelsen til det parallellimporterte preparat bero på produsentens godkjenning, men at man i saken ikke kunne se at slike grunner forelå.

EF-domstolens avgjørelse av dette spørsmål må antas å ha stor betydning for senere saker. Det har blant annet nylig vært høring i to saker vedrørende henholdsvis svenske og finske legemyndigheters tilbakekallelse av parallellimportørens markedsføringstillatelse, i en situasjon der produsentens markedsføringstillatelse har opphørt, jf. sak C-15/01 og sak C-113/01, der den norske regjering har intervenert til støtte for at tilbakekallelse er i strid med EF-traktaten art. 28 og 30.

Ole-Andreas Rognstad

DESIGNRETT

Utkast til lov om design – Ot. prp. nr. 2 (2002–2003)

Justisdepartementet har med Ot. prp. nr. 2 (2002–2003) fremlagt utkast til en ny lov om beskyttelse av design, som vil erstatte mønsterloven av 29. mai 1970. Lovforslaget, som er blitt til i nordisk lovsamarbeid, og er basert på en utredning fra Patentstyret av 1. september 2000, skal gjennomføre EF-direktiv 98/71 om rettslig vern av mønstre. Direktivet avviker på flere punkter fra gjeldende mønsterlov, og det er nødvendig med såvidt store endringer at det er blitt funnet mest hensiktsmessig å utforme en helt ny lov. Av viktige endringer kan nevnes at det tidligere absolutte og globale krav om nyhet vil bli lempet noe. Etter lovutkastet skal det ikke være til hinder for designbeskyttelse at designeren har gjort designen kjent i løpet av de siste tolv månedene før søknaden inngis. Designen skal heller ikke anses å ha blitt kjent med mindre den er gjort tilgjengelig på en måte som normalt vil gi de relevante fagmiljøene i EØS-området kjennskap til designen. Videre blir det åpnet for registrering av utseendet til deler av en vare, i motsetning til gjeldende mønsterlov, som bare tillater registrering av en (hel) vares utseende. Det vil også bli mulig å beskytte gjenstander uten noen ordinær fysisk manifestasjon, f.eks. elektronisk lagrede bilder som kan vises på en skjerm. Endelig kan det nevnes at den maksimale beskyttelsestiden vil bli økt fra 15 til 25 år, bortsett fra for reservedeler, som fortsatt vil ha maksimalt 15 års beskyttelse.

Are Stenvik

Ny litteratur

Jens Schovsbo og Niels Holm Svendsen: *Designret – Designloven med kommentarer*. ISBN 87-574-0681-2. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 2002. 386 s.

Høyesteretts dom av 9. oktober 2002. Er forkjøpsretten «oppbrukt» når den ikke utnyttes ved første eiendomsovergang?

Et gammelt stridsspørsmål er hvorvidt en kontraktsmessig forkjøpsrett må gjøres gjeldende ved første salg, eventuelt første eiendomsovergang. Kan den berettigede la muligheten gå fra seg og melde seg ved en senere eiendomsovergang?

Løsningsrettsloven av 9. desember 1964 nr. 64 har tatt et klart standpunkt i § 12. De to første ledd har frister for å benytte en forkjøpsrett, og så sies det i tredje ledd at når forkjøpsrett «ikkje er gjort gjeldande til tid som nemnt i fyrste eller andre ledd, kan forkjøpsrett ikkje gjerast gjeldande ved dette eigarskiftet *eller seinare*» (min kursivering).

Loven er deklarasjonsmessig når «noko anna ikkje er særskilt sagt», heter det i § 4. Og for § 12 tredje ledd er det ingen ting som tyder på at regelen er preceptorisk. Tvert imot er det i forarbeidene til § 12 tredje ledd konkludert med at forkjøpsretten «fell med andre ord bort, med mindre noko anna skulle følgje av skipingsgrunnlaget for retten» (Ot. prp. nr. 49 (1993–94) s. 60). Loven gjelder i prinsippet for løsningsrettigheter som er stiftet før lovens ikrafttreden, dog med noen modifikasjoner i § 23 annet og tredje ledd: For løsningskrav fremsatt før ikrafttredelsen gjelder ikke loven, og reglene om lengstetid i § 6 (hovedregel: løsningsretten gjelder ikke i lengre tid enn 25 år) modifiseres slik at bortfall tidligst skjer 20 år etter ikrafttredelsen.

Saken avgjort av Høyesterett ved dom av 9. oktober 2002 gjaldt anvendelsen av disse reglene.

Bakgrunnen var i korthet at i kontrakt av 1966 for 99-årig feste av hyttegrunn hadde grunneieren forbeholdt seg rett til å godkjenne en ny eier ved salg av hytta «og om ønskes kunne overta de bygninger som er oppført på tomten etter lovlig skjønn». Festeretten ble overdradd i 1987, før hytta var bygd; så i 1995 til A og B som undertegnet erklæring om at festekontraktens «ordlyd og bestemmelser» ble

akseptert. I 2000 utbød A og B hytta for salg og aksepterte et bud på kr 1,75 millioner. Nu ble forkjøpsretten gjort gjeldende, hvilket førte til at kjøperen trakk seg. A og B reiste søksmål for å få fastslått at grunneieren måtte godta overdragelsen og krevde erstatning for tap ved dekningsalg mv.; grunneieren reiste motsøksmål om plikt til å selge hytta til ham. Mens saken stod for lagmannsrett ble eiendommen solgt på ny for kr 1,6 millioner.

I byretten vant A og B og ble tilkjent erstatning med ca. kr 175 000. I lagmannsretten tapte A og B og ble pålagt å selge hytta til grunneieren. For Høyesterett hevdet A og B at løsningsrettsl. § 12 tredje ledd var avgjørende; ettersom retten ikke var blitt gjort gjeldende ved første anledning, var den nu bortfalt.

Høyesterett peker på at ordlyden ikke innebærer noen tidsmessig begrensning, og at den omstendighet at forkjøp var nevnt i samme setning som samtykke – som utvilsomt kreves ved hvert eierskifte – trekker i retning av at forkjøpsretten ikke er knyttet til første eierskifte. Også formålet, som må være kontroll med hva som skjer med den bortfestede grunn, taler for grunneierens standpunkt.

Det var enighet om at bakgrunnsretten på stiftelsestidspunktet måtte tillegges vekt ved tolkningen av kontraktsbestemmelsen. Høyesterett kommer her til, især under henvisning til rettsteorien, at bakgrunnsretten understøttet det resultat som fulgte av den direkte tolkning av bestemmelsen.

De tall som fremkommer av dommen viser, når man antar at begge parters omkostninger har vært på omtrent samme nivå, og at omkostningene for lagmannsrett var et sted mellom by- og Høyesterettsnivå, at saksomkostningene samlet må ha oversteg kr 800 000. Og det er ganske meget hensett til at tvistegjenstandens verdi var kr 1,6 eller 1,75 millioner. Hvor lenge kan man fortsette med en så kostbar avgjørelsesmåte?

Thor Falkanger

Høyesteretts dom av 5. september 2002. Asker kommune – Olav Kåre Brekke. Innløsning av strandareal regulert til friområde – unntak fra hovedregelen om verdsettelse som ubebyggt friområde?

En større eiendom på Landøya i Asker, med grense mot sjøen, ble for den største dels vedkommende regulert til byggeområde for boliger, mens arealet langs sjøen – ca. 2,6 daa utmark – ble regulert til friområde. Det var på det rene at arealet langs sjøen ble gjort til friområde av hensyn til almenheten, ikke bare for beboerne i de tilstøtende områder som er regulert til bebyggelse.

Kommunen begjærte de 2,6 daa innløst, og lagmannsretten tilkjente erstatning med kr 7 millioner. Begrunnelsen sammenfattes slik av Høyesterett: «I korthet betyr dette at lagmannsretten har anvendt differanseprinsippet og sett bort fra at strandarealet var regulert til friområde», hvilket var uriktig rettsanvendelse.

Her var det krevet erstatning etter salgsverdien, jf. vederlagsl. § 4, og da følger det av § 5 at det skal legges vekt på hva som vil være påregnelig utnyttelse av eiendommen. Ved denne påregnelighetsvurdering må det «som hovedregel legges til grunn at den fremtidige bruk vil være i overensstemmelse med den foreliggende reguleringsplan, og at erstatningen utmåles ut fra en slik bruk». «Strøkspris» kunne ikke kreves, idet reguleringen ikke har vært av hensyn til bebyggelsen av det tilgrensende areal. Når lagmannsretten likevel har lagt til grunn at erstatning etter tomteverdi kan skje «ved mindre arealavstøelser», samsvarer dette ikke med Høyesteretts praksis vedrørende arealer regulert til friområde; dessuten er det her tale om strandområde som ikke kunne forventes benyttet som byggegrunn, jf. plan- og bygningsl. § 17-2.

Skjønnet ble opphevet og saken hjemvist til ny behandling ved lagmannsretten.

Thor Falkanger

Rt. 2002 s. 778. Eksisterer det en egen streifbeiterett?

«Eksisterer det en egen streifbeiterett?» spurte Odd-Harald B. Wasenden i en artikkel med samme

tittel i *Lov og Rett* 1998 s. 604–616. Den 11. juni i år avsa Høyesterett en dom med tilknytning nettopp til uttrykket streifbeiterett. «Begrepet «streifbeiterett» er omstridt», heter det i dommen, men Høyesterett ser ut til å konkludere på samme måte som Wasenden gjorde: En egen streifbeiterett eksisterer ikke.

Saken gjaldt fortolkningen av en rettskraftig lagmannsrettsdom fra 1995 fra Gulating (heretter kalt «lagmannsrettsdom – 1995»). Naboene hadde den gang reist sak mot A, med påstand om at han ikke hadde rett til beite, eventuelt såkalt streifbeite, i deres utmarksområder. Etter punkt 1 i lagmannsrettens domsslutning hadde A «ikke beiterett» i naboenes utmark. Punkt 2 lød imidlertid: «For øvrig frifinnes» A. Denne frifinnelsen innebar, i henhold til Høyesterett, at «lagmannsretten la til grunn at han [A] etter lokal sedvane hadde en viss rett til beite i utmarksområdene».

Men innebar det at naboene kunne gjerde As beitedyr ute, og kunne de i så fall pålegge A å bidra til gjerdeholdet? Det var spørsmålene som Høyesterett måtte avgjøre i saken. Naboene hadde nemlig senere, ved jordskifterettsavgjørelse og ny lagmannsrettsavgjørelse (heretter kalt «lagmannsrettsdom – 2001»), fått medhold i at A måtte tåle både gjerder og gjerdeutgifter. For Høyesterett hevdet A at den rettskraftige lagmannsrettsdom – 1995 var til hinder for at naboene kunne sette opp stengsler for hans dyr, og at dommen i hvert fall stengte for at han måtte delta i gjerdeholdet.

Høyesterett henviste til at lagmannsrettsdom – 1995 flere steder brukte uttrykket streifbeiterett, samtidig som retten ikke tok stilling til om den lokale sedvanen fullt ut måtte karakteriseres som streifbeiterett. Videre viste Høyesterett til at begrepet streifbeiterett tidligere er omtalt i Høyesteretts praksis, blant annet i Rt. 1990 s. 1113 og Rt. 1995 s. 644. Og i samsvar med premissene i sistnevnte dom, fastslo Høyesterett at «begrepet streifbeiterett ikke kan sies å ha noe fast innhold. Det hindrer likevel ikke at ordet kan ha en viss funksjon som et kort og omtrentlig stikkord ...

Det følger av det jeg har redegjort for, at det ikke kan avgjøres ut fra et generelt begrep streifbeiterett hva som nærmere er rettskraftig avgjort i lagmannsrettens dom fra 1995.»

Dermed måtte Høyesterett se nærmere på beskrivelsen av den lokale sedvanen som dannet grunnlaget for frifinnelsen i lagmannsrettsdom – 1995. For etter grannegjerdeloven § 6 har en eier av fast eiendom rett til å sette opp gjerde mot naboeiendom, dersom han bekoster det selv. Grannegjerdelovens regler viker imidlertid for «serlege rettshøve», jf. § 1. Det første spørsmål retten måtte ta stilling til, var om sedvanen sto i strid med grannegjerdeloven § 6, og følgelig hadde fortrinn som «serleg rettshøve». I lagmannsrettsdom – 1995 var det nevnt at sedvanen neppe ville hindre en grunneier i å gjerde inn egen utmark når han hadde behov for det, og det ble sagt rett ut at naboene kunne begrense «streifbeitingen» ved å ta sine utmarksarealer i bruk til andre formål, for eksempel til kulturbeite og skogplanting, og gjerde inn slike arealer. Derimot fant lagmannsretten det ikke nødvendig å ta standpunkt til om naboene kunne gjerde inn sin utmark «utelukkende» for å holde andres dyr ute.

Høyesterett tok heller ikke stilling til det sistnevnte spørsmål. Lagmannsrettsdom – 2001 hadde kommet til at naboenes ønske om gjerde var begrunnet i egne behov, og ikke i et ønske om å skade As beiteinteresser. Høyesterett mente det for den ikke var fremlagt bevis som ga grunnlag for noen annen oppfatning, og dermed var svaret gitt: A måtte tåle inngjerding.

Neste spørsmålet var da om A hadde plikt til å bidra til gjerdeholdet. Grannegjerdeloven § 7 har det utgangspunkt at en nabo må delta i gjerdehold mellom eiendommer, dersom også han selv har nytte av gjerdet. Men var A var fritatt for denne plikten, i medhold av den lokale sedvanen som var beskrevet i lagmannsrettsdom – 1995? Lagmannsrettens ordbruk trakk i den retning, mente Høyesterett, og viste til uttalelsen om at sedvanen «neppe ... hindrer en grunneier i å gjerde inn sin utmark». A fikk der-

med medhold i at han ikke pliktet å delta i gjerdeholdet.

«Jeg nevner også», skriver retten – åpenbart som støtteargument for denne konklusjonen – «at i en utredning fra 1980 om gjerde- og beitelovgivning ble det foreslått at den som ønsket gjerde i utmark, måtte bekoste det selv – se NOU 1980: 49 side 74. Utredningen har imidlertid ikke ført til lovtiltak.» Paragraf 7 i grannegjerdeloven gjelder altså fortsatt, også for gjerder i utmark. Det er interessant å merke seg at Høyesterett likevel synes å tillegge NOUen rettskildemessig relevans av en slik betydning, at det er verd å nevne. En slik rettskildebruk kan sikkert være diskutabel, hensett til det faktum at utredningen altså har vært liggende i departementet i over 20 år, uten å ha avstedkommet noe initiativ til lovendringsforslag.

Dommen viser, i likhet med de foregående høyesterettsdommer om streifbeite som nevnt, at Høyesterett ikke ønsker å presisere noe underliggende rettslig begrep for uttrykket streifbeiterett. Retten vil likevel ikke helt avvise uttrykket, som «kan ha en viss funksjon som et kort og omtrentlig stikkord», som det heter. På bakgrunn av Høyesteretts praksis er det imidlertid heller ikke godt å se hvilken funksjon uttrykket skal tjene i en slik egenskap. Uten nærmere presisering, er begrepet neppe lenger brukbart i rettslige sammenhenger.

Geir Stenseth

ARVERETT

Ny litteratur

Torstein Frantzen: *Arveoppgjør ved internasjonale ekteskap*. Boken er forfatterens doktoravhandling og undertittel er: «Studier i norsk internasjonal privatrett med særlig vekt på gjenlevende ektefelles rettsstilling». Tema for boken er spørsmål som har stadig større praktisk betydning – hvilke lands rettsregler skal anvendes i arveoppgjør ved internasjonale ekteskap. Fagbokforlaget 2002, 543 sider.

**INTERNASJONAL
PRIVATRETT****EF-forordninger om inter-
nasjonal privat- og prosessrett
– en oversikt**

Som ikke-EU-medlemmer kan vi nordmenn også når det gjelder internasjonal privatrett delta i den øvelse vi er best i, nemlig å være tilskuere.

Etter at det sivilrettslige samarbeidet mellom EU-statene ble overført til EF, traktatens art. 65, har det blitt utferdiget og kommet forslag til forordninger på den internasjonale privat- og prosessretts område. Disse forordningene blir umiddelbart gjeldende i EU-statene, unntatt i Irland, Storbritannia og Danmark. De to første av disse statene kan avgi erklæring om at de godtar forordningen, hvilket de har gjort i forhold til gjeldende forordninger. En slik erklæring kan imidlertid ikke den danske regjering avgi på grunn av folkeavstemningen om Amsterdamtraktaten. Med andre ord gjelder ikke forordningene i Danmark og selvsagt ikke i Norge.

Her begrenser jeg meg til å gi en oversikt over gjeldende og foreslåtte forordninger innen den internasjonale privat- og prosessrett:

1. I *Nytt i privatretten* nr. 4/2001 gjorde jeg summarisk rede for Rådsforordning 1347/2000 av 29. mai 2000 om jurisdiksjon, anerkjennelse og fullbyrdelse av utenlandske ekteskapsoppløsninger og visse foreldreansvaravgjørelser («Bruxelles II»). Forordningen trådte i kraft 1. mars 2001.

2. Bruxelleskonvensjonen av 1968, som Luganokonvensjonen er en parallellkonvensjon til, er blitt revidert og «tatt ned» fra konvensjonsplanet og i sin reviderte form utferdiget som forordning; Råds-

forordning 44/2001 av 22. desember 2000. Den trådte i kraft 1. mars 2002. Men – som nevnt – ikke i og for Danmark, der gjelder 1968-konvensjonen fortsatt.

3. I alle EU-statene gjelder Romkonvensjonen av 19. juni 1980 om rettsvalget i kontraktsrett. Konvensjonen er under revisjon, og den nye versjonen vil i tidens fylde bli utferdiget som forordning.

4. Det foreligger også et utkast til utvidelse, eller supplement, av Romkonvensjonen til også å omfatte rettsvalg ved *erstatning utenfor kontraktsforhold* («Rom II»); «høringsfrist» var satt til 15. september 2002.

5. Videre foreligger et forslag fra EF-kommisjonen til forordning

som endrer og betydelig utvider Bruxelles II-forordningen, nevnt ovenfor i pkt. 1.

Dette forslaget – «*Bruxelles II-bis*» – har 71 artikler som omfatter jurisdiksjon, anerkjennelse og fullbyrdelse av ekteskapsoppløsninger, foreldreansvar og barne bortføring. Foreslått ikrafttredelsesdato er 1. juli 2003.

Blir dette forslaget realisert, vil en forordning ha forrang fremfor konvensjoner som den enkelte EU-stat har ratifisert. Dette gjelder blant mange andre Europaråds-konvensjonen av 20. mai 1980 om anerkjennelse av bl.a. foreldreansvar og Haagkonvensjonen av 25. oktober 1980 om barne bortføring; disse to konvensjonene ligger til grunn for vår lov av 8. juli 1988 nr. 72 om «barne bortføring».

Helge J. Thue

Nytt i privatretten

Nytt i privatretten utgis av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Cappelen Akademisk Forlag.

Hovedredaktør: Peter Hambro
Forlagsredaktør: Marianne Skattum

Et doms- og saksregister for *Nytt i privatretten* er tilgjengelig på forlagets nettsider: www.cappelen.no

Abonnement fås ved henvendelse til Cappelen Akademisk Forlag, telefon 22 98 58 25 eller telefaks 22 98 58 45.

Et årsabonnement (2002) på *Nytt i privatretten* koster kr 440,-.
Studentabonnement koster kr 150,-.

Abonnementet løper til det blir oppsagt skriftlig.

Henvendelser om *Nytt i privatretten* rettes til:

Cappelen Akademisk Forlag
Postboks 350 Sentrum
0101 Oslo
E-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

Nytt i privatretten © J.W. Cappelens forlag a.s. 2002

Neste hefte kommer februar 2003.